

Jasenka
Gudelj

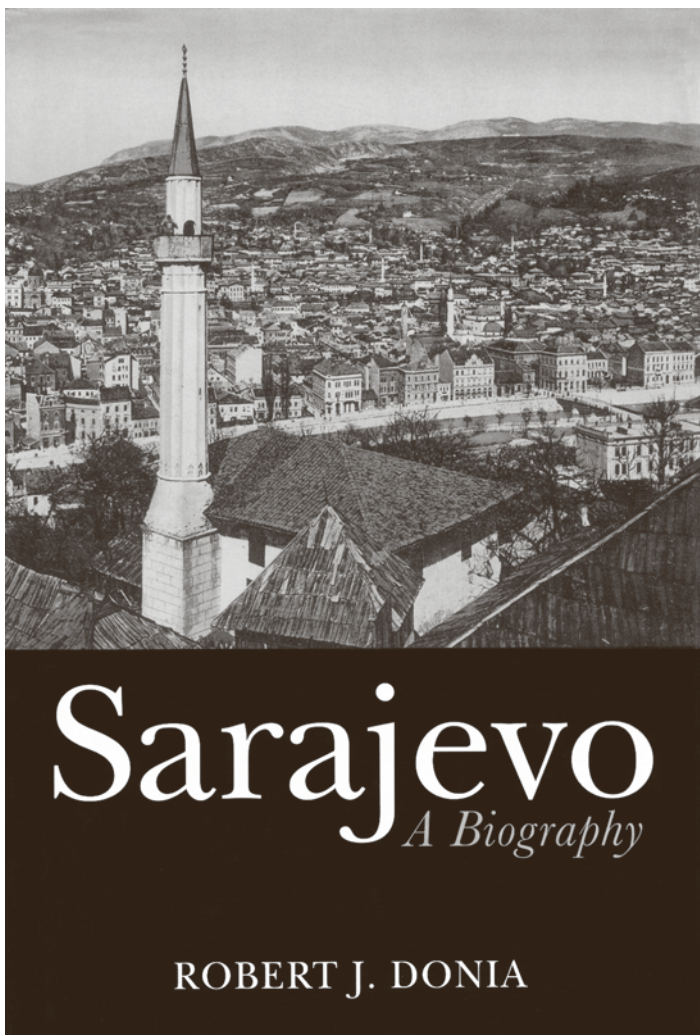
Interdisciplinarni pristup gradu: Sarajevo i pamćenje

IBRAHIM KRZOVIĆ, *Arhitektura secesije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Sarajevo publishing, 2004., 254 str. ISBN 9958-21-305-2 | MEHMED HRASNICA, *Arhitekt Josip Pospišl – život i djelo*, Sarajevo, Arhitektonski fakultet, 2002., 273 str. ISBN 9958-9706-6-X | ROBERT J. DONIA, *Sarajevo: A Biography*, London, Hurst & Company, 2006., 435 str. ISBN 1-85065-765-3 | LAURA CIPOLLINI, *Sarajevo, u: Città e memoria: Beirut*, Berlin, Sarajevo, ur. Mazen Haidar, Milano, Bruno Mondadori, 2006., str. 97–161, ISBN 88-424-9237-X

Istraživanje arhitektonskog naslijeđa iz razdoblja austro-ugarske vladavine u Bosni i Hercegovini dobiva svoj puni zamah potkraj osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada je napisan i obranjen cijeli niz magistarskih i doktorskih radova čiji su autori danas mahom sarajevski sveučilišni profesori. Ratna su zbivanja odgodila njihovo objavljivanje pa će pojava naslova poput *Arhitektura Bosne i Hercegovine: razvoj bosanskoga stila* Nedžada Kurte (Sarajevo, 1998.) ili pak drugog izdanja knjige *Arhitektura stambenih palata austro-ugarskog perioda u Sarajevu* Borislava Spasojevića (Sarajevo, 1. izd. 1988., 2. izd. 1999.) dobiti još jednu, memorijalnu dimenziju. Knjige *Arhitektura secesije u Bosni i Hercegovini* povjesničara umjetnosti Ibrahima Krzovića i *Arhitekt Josip Pospišl - život i djelo* arhitekta Mehmeda Hrasnice također pripadaju toj skupini publikacija, jer je riječ o prilagođenim doktorskim disertacijama iz osamdesetih godina. Valja imati na umu da je Ibrahim Krzović kao autor najznačajnijega prijeratnog izlagačkog poduhvata pod naslovom “Arhitektura Bosne i Hercegovine 1878-1918.” u umjetničkoj galeriji Bosne i Hercegovine u Sarajevu, koju je pratio i opsežni katalog, već 1987. godine široj javnosti prikazao rezultate istraživanja toga vrlo značajnog segmenta bosansko-hercegovačke urbane arhitektonske baštine, stoga je njegova knjiga o “secesijskoj” dionici logični nastavak razmišljanja o tome korpusu građevina.

Krzovićeva *Arhitektura secesije* u svome uvodu donosi pregled najvažnijih radova koji su se bavili razdobljem od devedesetih godina 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, s osvrtom na teoretske i kritičke priloge iz onovremenog tiska, tj. s osjetljivošću za recepciju nove estetike. Boljem razumijevanju domaćih zbivanja doprinosi i pojašnjenje svjetskih zbivanja, jer su arhitekti koji su djelovali u Bosni odreda završili školovanje u nekom od umjetničkih centara Monarhije i došli u nekadašnju tursku pokrajinu kao već formirani stvaratelji. Nadalje se Krzović bavi pojavom secesije u Bosni i Hercegovini, čije će prve dekorativne elemente uočiti na pročeljima najznačajnijeg arhitekta austro-ugarskog razdoblja u zemlji, Josipa pl. Vancaša, koji je svojim djelovanjem obilježio cjelokupno “austrijsko” naslijeđe u Bosni, ali i zagrebačku i ljubljansku arhitektonsku scenu svoga doba.

Krzovićev je pregled secesijske arhitekture u Bosni i Hercegovini potom izložen u četiri poglavlja organizirana prema stilskom i tipološkom ključu. Stilske kategorije daju imena pojedinim poglavljima (*Secesija florealnih motiva*, *Secesija i historicizam*, *Geometrijske tendencije i put ka modernoj arhitekturi*, *Secesija i bosanski slog*), pri čemu ovakvo grupiranje arhitektonskih ostvarenja, temeljeno mahom na analizi dekoracije pročelja, postaje diskutabilno posebno iz današnje metodološke perspektive. Tipološka podjela, dakako,

Sarajevo

A Biography

ROBERT J. DONIA

ostaje jasna i pregledna, jer se unutar pojedinih "stilskih" dionica izdvojeno obrađuju stambeni objekti (vile, stambeno-najamne i stambeno-poslovne zgrade) i arhitektura javne namjene (upravno-administrativni i vojni objekti, privredni i prometni objekti, hoteli, prosvjetne i kulturne institucije te sakralni objekti), i to sa svom osjetljivošću za specifične probleme svake od skupina. Nadalje, zaključno poglavlje naslovljeno *Arhitekti, inženjeri i tehničari* pokazuje zanimanje autora za širi istraživački spektar unutar discipline povijesti arhitekture, jer se bavi ne samo pojedinim autorima, njihovim školovanjem

i trenutkom dolaska u bosansko-hercegovačku sredinu, već i problematikom fizičkog nastanka građevine, tj. izvođačima koji su pratili tu tehnološki osjetljivu partiju početka 20. stoljeća. Posebna je vrijednost ove knjige dobra temeljna istraženost gradiva, kako samih građevina tako i arhivskog materijala, pri čemu se posezalo i za bečkim arhivima. To je omogućilo postavljanje niza atribucija pojedinih građevina i njihovo smještanje u kontekst izuzetno bogatoga i živog ambijenta tih godina, prvenstveno Sarajeva, ali i drugih gradova u zemlji. Nažalost, vrlo je malo originalnih projekata,

ali i općenito arhitektonskih nacрта reproducirano na stranicama knjige, čiji se vizualni materijal uglavnom sastoji od fotografija, dodatno ugašenih tiskom na zrnatom papiru.

Monografija o arhitektu Josipu Pospišilu Mehmeda Hrasnice posvećena je prvenstveno posljednjem, "sarajevskom" desetljeću života (1908. – 1918.) autora koji će, uz Vancaša, u bosansko-hercegovačkom kontekstu odigrati jednu od odlučujućih uloga u oblikovanju ideja moderne, pri čemu su podjednako važna njegova arhitektonska ostvarenja i tekstovi koje je objavljivao u sarajevskom tisku i bečkim stručnim časopisima. U knjigu je uz Hrasničinu problemsku studiju Pospišlova djela uvršten i bogat izbor prevedenih studija i novinskih napisa, čime ona postaje referentan izvor za neka buduća razmatranja teorijskih aspekata razdoblja o kojem je riječ.

Josip Pospišil podrijetlom je Moravac i njegov je životni put prije dolaska u Sarajevo vrlo dinamičan; školovan u Brnu i Beču, radio je u arhitektonskim uredima u Beču, Brnu, Tuzli, Zürichu, Budimpešti, Zagrebu i nešto duže u Pragu (1902. – 1908.), gdje osvaja niz prvih nagrada na prestižnim natjecanjima za uređenje češkoga glavnoga grada, od kojih je realiziran kompleks stambenih zgrada u Vinohradima, gdje se vidi Pospišilovo poznavanje povijesti češke urbane arhitekture i zastupanje secesijskih estetskih načela. Brak s kćeri profesora klasične filologije na sarajevskoj gimnaziji, ali i reputacija svojevrsne obećane zemlje za arhitekta i graditelje doveli su Pospišila u Bosnu, gdje je prvo djelovao u Vancašovu Bosanskohercegovačkom građevinskom dioničarskom društvu, da bi poslije u suradnji sa svojim praškim kolegom Viktorom Benešom osnovao vlastito građevinsko i projektantsko poduzeće te naposljetku, 1912. godine, postao šef Građevinskog odjela Zemaljske vlade.

Analizu Pospišlovih "bosanskih" godina Hrasnica je organizirao u kratka poglavlja koja se bave pojedinim ključnim pitanjima arhitekture i urbanizma s početka modernog doba: pitanje općega urbanističkog plana, problematika stambene arhitekture,

očuvanje graditeljskog naslijeđa. Pospišilova razmatranja tih problema posebno su zanimljiva jer je dao niz konkretnih prijedloga, koji su nužno originalni s obzirom na jedinstvenost bosansko-hercegovačkih prilika postaneksijskog doba. Knjiga donosi brojne likovno zanimljive Pospišilove crteže i studije stare bosanske arhitekture, ali i projekte građevina, što doprinosi njenoj atraktivnosti. Iz današnje perspektive valjalo bi razmisliti o Hrasničinu pomalo nekritičkom progresističkom viđenju Pospišila, no kao i u slučaju pregleda secesijske arhitekture Ibrahima Krzovića, jasno je da je riječ o tekstu koji je svoje objavljivanje čekao gotovo dvadeset godina, a kao studija je već izvršio određeni utjecaj na stručnu javnost pa ga je svakako bilo neophodno tiskati.

Osim znanstvenih studija sarajevskih stručnjaka, o Sarajevu i Bosni i Hercegovini pojavile su se tijekom 2006. godine dvije studije stranih istraživača, ambiciozna i opsežna knjiga američkog povjesničara Roberta Donie, *Sarajevo, A Biography* (prevedena iste godine u izdanju sarajevskog Instituta za historiju) i poglavlje posvećeno Sarajevu mlade Talijanke Laure Cipollini u knjizi *Città e memoria: Beirut, Berlino, Sarajevo* (Grad i pamćenje: Beirut, Berlin, Sarajevo). Iako je istraživački postupak oboje autora zapravo povijesno-antropološke prirode i prvenstveno usmjeren analizi stanja iz devedesetih godina 20. stoljeća, utjecaj koji će ta izdanja imati na široku čitalačku publiku u svojim zemljama nalaže nekoliko opservacija vezanih uz obradu arhitekture i urbanizma grada o kojem govore.

Biografija grada na Miljacki Roberta Donie opsežni je prikaz sarajevske povijesti tijekom šest stotina godina postojanja, od početaka urbanog života u 15. stoljeću do kraja 20. stoljeća, pri čemu problematika urbanizma i arhitekture ostaje tek pomalo nejasno ocrtana pozadina različitih društvenih i političkih zbivanja. Knjiga je nastala djelomično kao sistematizacija materijala koji je američki povjesničar predočio kao stručni svjedok na Haškome tribunalu 2002.

godine, što objašnjava pomak težišta zanimanja prema zbivanjima 19. i 20. stoljeća, kojima je posvećeno 320 od 357 stranica teksta. Rani je novi vijek, odnosno zlatno doba Sarajeva, tek letimično opisan u uvodnome poglavlju, čime je dat tek kroki *forme urbis*, bez zadržavanja na pojedinim spomenicima i graditeljima, ili pak strujanjima i iskustvima koja su je obilježila. Mnogo veću pozornost posvetio je Donia habsburškoj transformaciji grada, gdje arhitektura i arhitekti poput Vancaša postaju protagonisti zbivanja. Neprihvatljiva ipak ostaje tvrdnja da se u Sarajevu dogodila "implementacija carske vizije urbanog prostornog oblikovanja utemeljenog na zapadnjačkim modelima i bečkim uzorima", jer je upravo generalni urbanistički plan ono što austrijska vlast nije donijela, već je mahom zadržana predhabsburška mreža komunikacija, a novi potezi u urbanome mjerilu ostali su sporadični, poput Strossmayerove ulice ili regulacije Miljacke. Bosanski gradovi i njihova transformacija na prijelazu stoljeća ostaju *unicum* u europskoj povijesti grada, čak i u usporedbi s kolonijalnim gradovima istočnoga i južnog Mediterana, gdje je također prisutan sukob i spoj orijentalnih i zapadnjačkih principa oblikovanja, jer način austro-ugarskog upravljanja Bosnom, s velikim poštovanjem prema lokalnom privatnom vlasništvu, ne potpada pod klasičnu definiciju kolonijalizma. Analizirajući arhitektonska ostvarenja tog razdoblja, Donia citira sarajevske povjesničare arhitekture poput Nedžada Kurte kako bi definirao različite varijante historicitizma, pa i orijentalizma koji se pojavljuju u djelima arhitekata koji su u Sarajevo došli iz različitih dijelova Monarhije, u većini slučajeva nakon školovanja u Beču. No ipak je ponešto reduktivno smatrati, kao što to čini Donia, sarajevsku arhitekturu austrijskog razdoblja tek umanjenom kopijom arhitekture bečkog Ringa s orijentalističkim epizodama, naročito kada se uzmu u obzir intelektualna snaga i već spominjani teoretski tekstovi pridošlih arhitekata kao što su bili Vancaš i Pospišil.

U međuratnom razdoblju broj stanovnika Sarajeva raste, no taj je rast znatno usporen u odnosu na doba austrijske vladavine i u odnosu na druge gradove novouspostavljene Kraljevine, s vrlo malim brojem novih realizacija. Bilježi se također i odljev kvalificiranih arhitekata uvjetovan promjenom vlasti pa tako, primjerice, Josip Vancaš 1922. godine zauvijek napušta grad i seli se u Zagreb. Ipak, ostaje dojam da je to razdoblje u povijesti arhitekture grada najslabije istraženo, što se odrazilo i na njegovu slabu zastupljenost u općem pregledu urbane povijesti kakav je Donijin.

Američki će povjesničar posvetiti velik dio svoje studije događajima druge polovice 20. stoljeća, pri čemu će se poslužiti epizodama izgradnje dvaju sarajevskih stadiona, u kojoj su sudjelovale dobrovoljne radne brigade i željeznički radnici, kako bi prikazao socijalne promjene i kult fizičke kulture u socijalističkoj Jugoslaviji. Kratko poglavlje unutar cjeline posvećene Sarajevu u vrijeme socijalizma bavit će se fizičkim transformacijama grada do priprema za Zimske olimpijske igre 1984. godine, ponovno dakako vrlo sumarno, uz naglašavanje društvenih uvjetovanosti pojedinih pojava. Razvoj arhitektonske misli prikazuje linearno uzlaznim, od izgradnje anonimnih višestambenih zgrada u godinama neposredno nakon rata, preko okretanja zasadama modernoga arhitektonskog pokreta Zapadne Europe nakon skupa jugoslavenških arhitekata u Dubrovniku 1950. godine i stvaranja sarajevskoga arhitektonskog kruga šezdesetih godina, s kulminacijom u izgradnji Sportskog i kulturnog centra Skenderija 1969. godine, koji je osvojio najviša jugoslavenska priznanja. Donia u nekoliko rečenica iznosi i mukotrпно stvaranje generalnoga urbanističkog plana, od prijedloga češkog tima iz 1948., preko stvaranja plana iz 1963. i njegovoga konačnog usvajanja 1965. godine, koji uz jasno širenje grada prema Sarajevskom polju posebno problematizira dva gradska punkta: Baščaršiju gdje se postavlja pitanje donosa prema naslijeđu i Marindvora gdje nastaju različite velike upravne zgrade

nove vlasti. Prijedlozi iz ranih pedesetih godina utjecajnih arhitekata Jurja Neidhardta i Alije Bejtića o rušenju Bašćaršije ipak nisu potpuno blasfemični ako se stave u kontekst istodobnih svjetskih zbivanja, a valja napomenuti da se oni ubrajaju i među najbolje poznavatelje otomanske arhitekture i urbanizma. Poglavlje posvećeno pripremama za Olimpijske igre 1984. godine govori i o objektima poput Olimpijskog sela i hotela Holiday Inn, ali i o općem poboljšanju infrastrukture i obnovi grada. Posljednja obnova, ona nakon opsade 1992. – 1995., obrađena je ponovno tek sumarno, a jedina građevina koja se izrijetkom spominje jest nova zgrada Bošnjačkog instituta iz 2001. godine, koju se opisuje kao “spoj sekularnih, sakralnih, zapadnjačkih i istočnjačkih vrijednosti karakterističnih za bošnjačku nacionalnu misao” čime se Donia i u analizi arhitekture kvalificira kao pobornik, nažalost idealističke, ideje bosanskog *melting pota*.

Poglavlje posvećeno Sarajevu u knjizi *Grad i pamćenje* Laure Cipollini pokušaj je utvrđivanja sentimentalnog odnosa današnjih stanovnika grada prema urbanome prostoru prije i nakon najnovijeg konflikta, pri čemu su kao podloga za analizu poslužili intervjui i razgovori koje je autorica vodila sa Sarajlijama. Ograničenja takvog metodološkog postupka jasno su vidljiva već na prvi pogled, jer je uzorak ispitanika slučajan i tek vrlo ograničeno reprezentativan, uz dodatnu lingvističku prepreku (razgovori su vođeni na

engleskome jeziku), pa su i rezultati donekle impresionistički. Cipollinijeva započinje svoju studiju čitanjem Sarajeva: definira ga, citirajući Abdulaha Sidrana i Bogdana Bogdanovića, kao jedinstven grad u kojem je bio moguć dijalog i suživot različitih zajednica, a dogodio mu se “urbicid”. Nadalje ukazuje na probleme povratka i na jaku opoziciju urbane i ruralne kulture, koja se dodatno osjeća zbog velike promjene stanovništva i priljeva onog seoskog u grad. Upravo na postojanju gotovo paralelnih gradova u jednom, tj. usporednih života njegovih starih i novih stanovnika, bazira analizu percepcije stare jezgre i prigradskog naselja Ilidža jednih i drugih, kao i odnos prema zelenilu koje je za rata mahom nestalo kao ogrjev. Kako bi jasnije definirala prostor, odlučuje skicirati urbanu povijest grada, vrlo sumarno i s nekritičkim odnosom prema izvoru (koji čak niti izravno ne citira u inače iscrpnim bilješkama). Potom će govoriti o gradu pod opsadom, opisujući tvrdoglavi otpor Sarajlija i želju da obrane grad s kojim se identificiraju. Naposljetku pristupit će analizi Ilidže i razloga zašto je od poželjnog mjesta prijeratnog stanovanja postalo gotovo isključiva naseobina novopridošlih stanovnika. Zanimljiv je i problem zelenila, sastavnog dijela grada od njegova postanka, za kojeg pri obnovi nije bilo dovoljno sluha, pa je došlo i do promjene mikroklimatskih uvjeta u gradu. No, konačni je apel usmjeren zaboravu, i to kolektivnom zaboravu, kako bi se potom moglo izabrati kakav će se grad živjeti. x